

Мурзахматов А.Р.

**ОКУУ ПРОЦЕССИНИН ВАЛЕОЛОГИЯЛЫК СИСТЕМАСЫНЫН
КАЛЫПТАНУУСУ**

Мурзахматов А.Р.

**ФОРМИРОВАНИЕ ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ УЧЕБНОГО
ПРОЦЕССА**

A.R. Murzakhmatov

**THE FORMATION OF VALEOLOGICAL SYSTEM
OF EDUCATIONAL PROCESS**

УДК:378.12/89

Макалада билим беруу жана тарбиялоо процесстери, ошондой эле валеологиялык билим берүүнүн шарттары да каралган.

Азыркы мектептин практикасы дайыма К.Д.Ушинскийдин адамдын күчүнүн чектерин дагы да алысыраак жактарга чейин кеңейтүүгө болот деген адилеттүү аныктамасын колдоп келе жатат: адамдын физикалык, акыл-эс, адеп-ахлактык күчтөрүн физиологияны жана психологияны билүүгө таянган тарбия гана кеңейте алат. Алардын өз ара бирдикте аракеттенүүсүнүн түрлөрүн жана усулдарын жакшыртуунун проблемасы – биздин маанилүү жалпы милдетибиз. Биздин изилдөөбүздүн натыйжасында билим берүү процессин валеологиялык коштоо төмөндөгүлөргө таянышы керек:

- ❖ валеологиялык мүнөздү билүү, башкача айтканда өзүнүн ден соолугун сактоо үчүн кандайча иштөө мүмкүн жана иштөө керек экендиги жөнүндөгү билимге ээ болуу;

- ❖ валеологиялык ыктуулук, башкача айтканда кайсыл жакты көздөй умтулууну эле эмес, аны кандайча жол менен ишке ашырууну да билүү керек;

- ❖ валеологиялык багытка ээ болгон ой жүгүртүү жана көз караш, ошону түшүнүү адам үчүн эң жогорку дөөлөт жана бул дөөлөткө тынымсыз эмгек жана аракет менен гана жетүүгө болот;

- ❖ сергек өмүр сүрүү, сергек өмүр сүрүүнү түзүп туруучу негизги мазмундун маңызын түшүнө билүү, ошол максаттарга жетүүгө күндөлүк турмушта аракеттенүү;

- ❖ сезимдердин маданияты, ички сезим менен колдой билүү, жакын адамдарга жакшылык каалоо; өзүн жана өзүнүн жүрүш-турушун баалай билүү [1].

Билим берүү процессин үзгүлтүксүз валеологиялык коштоонун системасы иштеп турбаса валеологиялык маданиятка тарбиялоо да, ден соолукта болууга жана сергек өмүр сүрүүгө болгон муктаждыкты жаратуу да мүмкүн эмес, анткени ден соолук – кандайдыр бир өзүнчө турган максат эмес, ал – инсанды өнүктүрүүнүн каражаты болуп эсептелет.

Эгерде медициналык валеологиянын мазмуну – ден соолуктун диагностикасы жана болжолдоосу деп эсептелсе, педагогикалык валеологиянын негизги

каражаттары болуп ден соолукка болгон муктаждыкка тарбиялоо, аны сактоонун усулдарын жана ыкмаларын үйрөтүү, окуу программаларын, педагогикалык технологияларды, өтүлүүчү сабактардын тартибин иштеп чыгуу, мугалимдин ишин валеологиялык принциптердин негизинде баалоо болуп эсептелет. Медицина “тобокелчилик факторлорун” жана “жүрүш-туруштун оорусунун” проблемаларына болгон мамилелерди иштеп чыгат, ал эми окуучуларга алардын физиологиялык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн жана сапаттарын эске алуу менен дифференциалдык мамиле жасоо проблемасы менен педагогика шугулданат. Педагогикадагы кооптулук факторлору буларды чагылдырат:

- окутуунун шарттары (б.а. окуу процессинин бардык реалдуу шарттарын жалпылайт: жарык берүү, окуу эмеректеринин өлчөмү, окуу кааналарынын желдетилиши, окуу китептеринин полиграфиялык белгилери – гигиеналык нормативдерге таандык бардык каражаттар);

- окуу жүктөмү (ал окуу жараянынын жана окутууну уюштуруунун бүткүл маалыматтык тарабын чагылдырат: имараттын көлөмү, окутуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн окуу күнүнүн, аптасынын, кварталынын, жылынын жүрүшүнө жараша бөлүштүрүү);

- педагогикалык жамааттагы өз ара мамилелердин өзгөчөлүгү (педагог менен окуучунун өз ара мамилелеринин стилин, буга алардын окутуудагы жана окуудагы натыйжаларынын баасы да кирип кетет).

Акыр аягында педагогикалык кооптулук факторлоруна окуу процессинин жүрүшүндө окуучулардын жекече мүмкүнчүлүктөрүнө жана өзгөчөлүктөрүнө карата болгон шарттар, тамактар, өз ара мамилелердин тура келбей калышы да кирип кетет [2].

Балдардын ден соолугун бекемдөөгө жана аларда туруктуу турмуштук потенциал түзүүгө багытталган валеологиялык коштоонун педагогикалык технологиясын иштеп чыгуу балдардын интеллектуалдык, эмоционалдык, кыймыл-аракеттик жана иштиктүү иш-аракеттерин эске алуу менен негизделиши керек, мында сөзсүз түрдө билим берүү

мекемелери менен ата-энелердин макулдашылган аракеттери болуш керек. Ушул өнүткөн билим берүү системасын валеологиялык коштоо ден соолуктун ар түрдүү абалы жөнүндө маалыматтардын комплексин берип, баланын өзүнүн ден соолугун өнүктүрүү жана сактап калуунун жекече стратегиясын жана тактикасын иштеп чыгууга жардам берүү керек, мына ошондой негизде гана балдарда жана мугалимдерде ден соолукка болгон муктаждык калыптанат.

Билим берүү процессин валеологиялык коштоо системасынын калыптануусун шарттуу түрдө *үч топко* бөлүүгө болот:

1. *Усулдук-дидактикалык топ* (системалуулук, интеграция, вариативдүү) негизинен билим берүү процессинин валеологиялык системасынын мазмунун аныктайт.

2. *Уюштуруучулук-педагогикалык принциптер* (жекече кароо, шартка, абалына жараша элементтерге ажыратуу, ажырымдоо) педагогдун ишмердүүлүгүнүн уюштурулушун жана окуучуну таануу ишмердүүлүгүнүн субъектиси катары аныктайт.

3. *Философиялык-усулияттык* (гуманисттик, адеп-ахлактык, экологиялык, болжолдоо, ачыктык, демократиялуулук) билим берүүнү үзгүлтүксүз валеологиялык коштоо системасынын түзүлүшүнүн стратегиясын аныкташат.

Билим берүү процессин валеологиялык коштоонун негизги максаты болуп ден соолук маданиятынын билимдердин, ыктардын, баалуулук багыттарынын жана адеп-ахлактык позициянын системалары катары калыптануусу эсептелет.

Ден соолуктун демейдегиден четтеп кетишинин жана начарлашын алдын алуу проблемаларын педагог ийгиликтүү чечүүсүн алар мугалимдин инсандык жеке сапаттары менен байланыштырышкан да, анын адеп-ахлактык сапаттарын, анын бала жөнүндө кеңири жана терең маалыматка ээ болуусун, валеологиялык усулдарды жана ыктарды өздөштүрүп алуу жөндөмдөрүн өзгөчө белгилешкен. Мугалимдин инсандык таасири окуу китептери менен да, жазалоо жана демилге берүү системасы менен да алмаштыгыс тарбиялоо күчүн түзүп турат. Мугалимдин ишмердүүлүгүн атайын мугалимдик касиеттери жана жалпы адамзаттык сапаттарынын өнүтүнөн алып караганда эки түрүн бөлүп аныктоого болот. Мугалимдин объективдүү касиеттери окутуунун жана тарбиялоонун усулдарын, балдардын организмдин өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн билүүсүн аныктайт. Бул сапаттарга төмөндөгүлөрдү кошуп кетсек болот: жекече педагогикалык таланттын субъективдүү касиеттери-өздүк педагогдук талант, өзүнүн кесиптик милдеттерине карата чыгармачылык менен мамиле жасоосун аныктайт. Объективдүү жана субъективдүү касиеттердин жуурулушуп турушу мугалимдин валеологиялык компетенттүүлүгүн көрсөтүп турат.

Валеологиялык компетенттүүлүк деп биз мугалимдин валеологиялык билим берүүнүн

негизинде баланын жекече өзгөчөлүктөрүн ачып берүүгө, анын физикалык жана психикалык ден соолугун камсыз кылууга багытталган билим берүүнү жүргүзүү боюнча ишмердигин түшүнөбүз. Билим берүүнүн натыйжаларын анализдөөгө болгон компетенттүү мамиле жана анын азыркы изилдөө үчүн болгон мааниси мында: массалык билим берүү практикасы үчүн түшүнүктүү каражаттар менен жетишилген натыйжалар жөнүндө ишенимдүү маалымат алуу мүмкүнчүлүгүн текшерүүдө; билим берүү жараянынын бардык катышуучуларынын (мугалимдер, окуучулар, ата-энелер) билим берүүнүн натыйжаларын анализдөө мүмкүнчүлүктөрүн изилдөөсүндө. Ошондой эле божомол жүргүзүүдө мектептин деңгээлинде натыйжаларга мониторинг жүргүзүү мүмкүнчүлүктөрүн прогноздоо (божомолдоо), мында билим берүүнүн ар түрдүү деңгээлдеринде алынган маалыматтар жана валеологиялык коштоону конкреттүү регионго (аймакка) ылайыкташтырып, ондоп чыгуу менен алынуучу натыйжаларды камсыз кылуучу шарттарды түзүү керек болот.

Мугалимдик кесиптик даярдыктын төмөндөгүдөй деңгээлдерине жооп бериши керек:

- кесиптик даярдык;
- илимий-теоретикалык даярдык (билимдердин системасы);
- практикалык жактан даярдык (педагогикалык ыктуулуктун системасы);
- валеологиялык даярдык (ден соолуктун физикалык жана психологиялык абалы).

Ушул система мугалимдин инсан катары калыптануу процессинин жогорку валеологиялык натыйжалуулугун көрсөтүп турат.

Валеологиялык, физикалык, психологиялык даярдык кесиптик жактан даяр болуунун негизи болуп жатат. Өз кезегинде кесиптик даярдык педагогикалык негиз катары каралат, анын өзгөчөлүгү катары балдар менен иштөөгө болгон чын ыкластык каалоосу валеологиялык жактан негиздүү жана билимдеринин, ыктуулугунун, тажрыйбаларынын калыптангандыгынын деңгээли, аларды туура колдоно билүү жөндөмү боюнча бааланат.

Окумуштуулардын пикирлери боюнча мектептик валеологиянын системасы төрт кичинекей системалардан турат:

- валеологиялык сабаттуулуктун калыптануусу; окуу процессине, сабактагы жана сабактан тышкары убактагы ден соолукту чындоо иштерине валеологиялык мамиле жасоо; мектептеги ички валеологиялык системаны башкаруу.

Билим берүү процессин валеологиялык коштоонун маңызы эки багытта жүрүүсүн шарттайт:

- биринчи класстан тартып ден соолук сабактарын өткөрүү;
- бүткүл билим берүү системасын валеологиялык коштоо.

Билим берүүнүн бүткүл системасын валеологиялык коштоо шарттагандай, ар бир сабак жана

мектептеги ар кандай иш чара өзүнө ден соолукту чындоонун оң натыйжасын камтып, чарчап-чаалыгып калуунун өөрчүп кетишине жол бербей, ден соолукту начарлата койбой, тескерисинче аны өнүктүрүүгө өбөлгө түзүү керек. Бул максатка кыймылдоо режимин негизги сабактарды дене тарбиялык минуталар менен коштоо аркылуу кыймыл-аракет режимин талаптагы деңгээлге салуу, мектепте тамактануу проблемасын чечүү, денени чындоо жөндөмүн жаратуу, класстык кааналарды желдетүү жана гигиеналык талаптарды сактоо аркылуу жетүүгө болот. Билим берүү процессин валеологиялык коштоонун натыйжалуулугу мектеп турмушунун режимин аткаруунун мүнөзүнө жана окуу процессин валеологиялык жактан туура түзүп өткөрүүгө байланыштуу болот.

Билим берүүдөгү валеологиялык мамиле өнүгүп келе жаткан окутуу теориясынын айрым аспектилерине сын көз менен кароого мүмкүнчүлүк берет. Л.С.Выготскийдин теориясына ылайык, жакшы билим берүүнүн олуттуу белгиси болуп анын “өнүгүүдөн алдыга озуп кетүүсү” эсептелет, ошондон улам баланын психикалык функцияларын ойготуучу жана кыймылга келтирүүчү “өнүгүүнүн жакынкы зонасы” түзүлөт. Ошол эле учурда алдыга озунуп окутуу сабак учурунда көңүлдөгү каалоолору канааттандырылбай калган окуучулардын денеси чаалыгып жана начарлап кетиши да мүмкүн. Валеологиялык мамиленин чектеринде актуалдуу өнүгүү зонасына багыт алуу керек, ал баланын өнүгүүсүнүн “бүгүнкү күнүн” мүнөздөп турат. Актуалдуу өнүгүүнүн зонасы деп балдардын базалык (үстөмдүк кылуучу) керектөөлөрүн канааттандырууну камсыз кылуучу билим берүү процессин түшүнүү керек. Ушундан улам баланын окуусу менен өнүгүүсүнүн ортосундагы байланыш түшүнүктүү калат: окуу баланын базалык керектөөлөрүн канааттандыруучу каражат катары кызмат кылуусу керек, ошентип гана анын жекече өнүгүүсүнө, анын ден соолугунун резервдеринин өсүүсүнө өбөлгө болууга толук шарт түзүлөт [3].

Билим берүү процессин валеологиялык коштоо бул проблеманы чечүүнүн жалпы жолу болгондугуна карабай ар түрдүү ыкмалар менен ишке ашырылышы мүмкүн. Атайын адабияттын анализи көрсөткөндөй, валеологиялык коштоонун илимий негиздери азыркы

теориялардын ого эле көп экендигин көрсөттү: педагогикалык, валеологиялык, психологиялык.

Биз болсо бул проблеманы чечүүнү билим берүүнүн мазмунунун валеологиялык потенциалын аныктоодон көрүп жатабыз: ишмердүүлүктүн стилинен, окутуунун жана тарбиялоонун технологияларынан, мектептин иштөө режиминен, башталгыч класстын мугалимдеринин валеологиялык кесипкөйлүгүнөн, ден соолугунан жана валеологиялык компетенттүүлүгүнөн. Мындай мамиле жана усул ден соолукту начарлатып жибербей турган педагогикалык каражаттарга кайрылууга мүмкүнчүлүк берет, ал эми мугалимдин милдети өзүнүн окуу предметинин, окутуусунун технологиясынын валеологиялык мүмкүнчүлүктөрүн анализдеп чыгып, билим берүү процессин валеологиялык коштоонун проблемаларын чечүүгө так салым кошууну аныктап алууда турат.

Биздин оюбузча, билим берүү процессин валеологиялык коштоонун ийгилиги мугалимдердин жана окуучулардын ден соолугунун демейдеги нормадан четтеп кетүүсүнө жана билим берүү процессинин мектеп жамаатынын бардык мүчөлөрүнүн ишмердигин координациялоого таасир этүүчү факторлордун анализделишине байланыштуу болот.

Практикалык деңгээлде ден соолукту сактап туруучу процессти камсыз кылып туруучу системалуу валеологиялык коштоонун бүтүндүгү байкалбайт, эң негизги карама-каршылык мында: окуу процессинин түзүмүнө жетишээрлик көңүл бурулбайт, кичинекей шаардын өзгөчөлүгү эске алынбай калууда. Ушул фактылар биздин шаардын (Ош) мектептеринде түзүлгөн педагогикалык шарттарды аныктап чыгуу зарылдыгына алып келди, ошол эле учурда салттуу шарттардын максатка ылайыктуулугун баалап чыгып, окуу процессин уюштуруунун жаңыча жолдорун издеп табууга түрткү берди.

Адабияттар:

1. К проблеме сохранения физического и нравственного здоровья молодого поколения в системе образования . Вестник ОшГУ, Серия психолого-педагогических наук №4, Ош, - 2008 42-47.
2. Казначеев В.П. Очерки теории и практики экологии человека. – М.: Наука, 1983. – 260 с.
3. Профессиональная готовность педагогика к реализации программы здорового образа жизни в школе. Известие КАО Бишкек -2010. №2 (14)

Рецензент: д.пед.н. Бабаев Д.Б.